Gintautas Rackevičius

Vilniaus pilies teritorijos tyrimai 2002–2009 metais

Vilniaus pilys (1:1, 2 pav.) su prieigomis užima apie 60 ha teritoriją. Jau XIV a. Vilniaus pilių kompleksą kairiajame Neries krante sudarė dvi pilys: Kreivoji ir Vilniaus. Kreivoji (iki 1390 m.), pagal tradicinę istoriografinę nuomonę, išsidėsčiusi Altarijos kalvyne dešiniajame Vilnios krante. Pagrindiniai jos įtvirtinimai, kaip spėjama, yra buvę Trijų kryžių kalne (1:1 pav.). Naujausioje istoriografijoje patvirtinama, kad nei tradicinė, nei Jerzy Stanisławo Ochmańskio Kreivosios pilies lokalizacijos ties Užupio priemiesčiu teorijos nėra visai įtikinamos.

1 pav. Vilniaus pilies mūrinių statinių schema: 1 – Trijų kryžių kalnas, spėjama Kreivosios pilies vieta (iki 1390 m.); 2 – Pilies kalnas, pagrindiniai Vilniaus pilies įtvirtinimai; 3 – Šv. Stanislovo katedra; 4 – LDK valdovų rūmai; 5 – Pilies kalno Š papėdė, pastatas (XVI a. P Senojo arsenalo korpusas?); 6 – papilio mažąjį aptvarą dalijanti siena (M 1 A, M 1 B); 7 – mažojo aptvaro P (išoriniai) vartai (M 36) ir gynybinė siena; 8 – mažojo aptvaro V bokštas (dabar Katedros varpinė); 9 – mažojo aptvaro V sienos (vidinė M 23, išorinė M 26) ir bokštas; 10 – mažojo aptvaro Š vartai (M 22) ir gynybinė siena (M 23); 11 – mažojo aptvaro Š siena (M 1) ir du skirtingu laiku toje pačioje vietoje stovėję bokštai (M 20, M 20 A); 12 – pastatas (M 2) ir mažojo aptvaro P įtvirtinimai: vartai (vidiniai, M 19, M 19 A), pastatas (bokštas (?), M 3), gynybinė siena (su kontraforsais, M 4, 5, 10, 11, 25, 25 A, 25 B); 13 – didžiojo aptvaro P sienos atkarpa (1955, 2004–2006 m. tyrimai); 14 – didžiojo aptvaro P sienos atkarpa (1995, 2004–2006 m. tyrimai); 15 – didžiojo aptvaro V sienos atkarpa (2006–2008 m. tyrimai); 16 – malūnas; 17 – II oficina (XVII a. monetų kalykla);

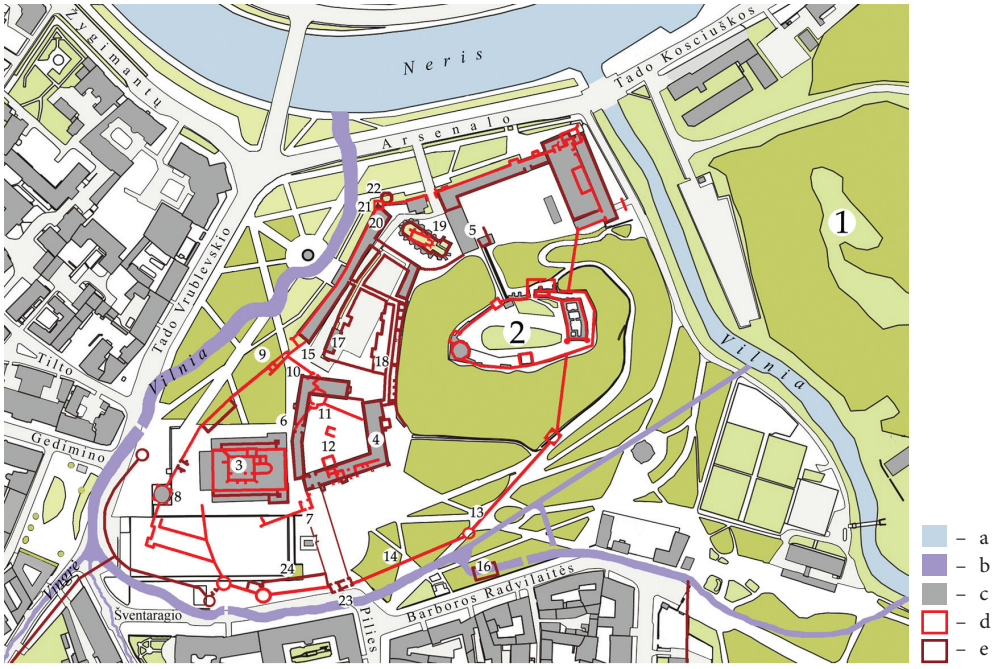

18 – III oficina (XVI a. Radvilų rūmai, XVII a. dvariškių rūmai?); 19 – Pilies kalno ŠV papėdė, Šv. Onos (XIV a.), Šv. Onos – Šv. Barboros (XVI a.) bažnyčios; 20 – spėjamų Naujųjų Žygimanto Augusto rūmų vieta (dabar LNM); 21 – Didžiojo aptvaro V sienos bokštas (XIV a.); 22 – bokštas, XVI a. vadintas „Žibintu" (XIX a. „Tvardovskio"); 23 – Senieji ir Naujieji „Pilies" vartai; 24 – LDK Vyriausiojo tribunolo pastatas; a – upės; b – senvagės; c – pastatai; d – XIII / XIV – XV a. statiniai; e – XVI–XVII a. I pusės statiniai. G. Rackevičiaus brėž. Panaudotas architekto Roberto Zilinsko darbo brėžinys.

Fig. 1. A diagram of the masonry structures of Vilnius Castle: 1 – The Hill of Three Crosses, the suspected site of the Curvum Castrum (up until 1390); 2 – Castle Hill, the main fortifications of Vilnius Castle; 3 – the Vilnius Cathedral Basilica of Saints Stanislaus and Vladislaus; 4 – the GDL Royal Palace; 5 – the N foot of Castle Hill and a building (the 16th-century S building of the Old Arsenal?); 6 – the wall dividing the small yard of the fortified area (M 1 A, M 1 B); 7 – the small yard's S (outer) gate (M 36) and defensive wall; 8 – the small yard's W tower (now the Cathedral bell tower); 9 – the small yard's W wall (interior M 23, exterior M 26) and tower; 10 – the small yard's N gate (M 22) and defensive wall (M 23); 11 – the small yard's N wall (M 1) and two towers that stood at the same place at different times (M 20, M 20 A); 12 – a building (M 2) and the small yard's S fortifications: the gate (inner, M 19, M 19 A), a building (tower (?), M 3), and the defensive wall (with buttresses, M 4, 5, 10, 11, 25, 25 A, 25 B); 13 – a segment of the large yard's S wall (1955, 2004–2006 investigation); 14 – a segment of the large yard's S wall (1995, 2004–2006 investigation); 15 – a segment of the large yard's W wall (2006–2008 investigation); 16 – a mill; 17 – officina II (the 17th-century mint); 18 – officina III (the 16th-century Radvilos palace, 17th-century courtiers' palace?); 19 – the NW foot of Castle Hill, the churches of St. Ann (14th century), St Ann – St. Barbara (16th century); 20 – the site of the suspected New Palace of Sigismund August (now the LNM); 21 – the tower of the large yard's W wall (14th century); 22 – the tower called the 'Lamp' in the 16th century ('Tvardovskis' tower' in the 19th century); 23 – the Old and New 'Castle' Gates; 24 – the GDL supreme tribunal building; a – the river; b – the old riverbed; c – buildings; d – 13th/14th–15th-century structures; e – structures from the 16th – first half of the 17th-century.

XIV a. Vilniaus pilies gynybinės sienos tarp Vilnios žemupio vagų juosė apie 10 ha teritoriją (1:2 pav.).

Pilies raidos bruožai po 1988–2001 m. tyrimų

LDK valdovų rūmų teritorija – nedidelė Pilies kalno PV papėdės dalis tarp Pilies kalno ir Šv. Stanislovo katedros (1:2–4 pav.). XVI–XVIII a. šioje vietoje būta LDK valdovų rūmų. Nuo 1655 m. rezidencija apleista, XVIII a. čia apgyvendinti miestiečiai.

1988–2001 m. moksliniai Valdovų rūmų teritorijos tyrimai buvo prioritetiniai, statybos darbai tada nevyko. 1988 m. teritorijos tyrimams LII buvo sudaryta tyrėjų grupė (nuo 1993 m. LP), kuriai vadovavo Vytautas Urbanavičius. Jo vardu 1988–2001 m. buvo išduoti KVAD leidimai tyrimams. Šio periodo archeologinių tyrimų 1988–2001 m. medžiagos pirminę interpretaciją bei tyrimų ataskaitų tekstus parengė: Albinas Kuncevičius (1989–1993 tyrimų metai), Egidijus Ožalas (1996–2001), Daiva Steponavičienė (1996–1998, 2000, 2001), Adolfas Tautavičius (1988–1996), Vytautas Urbanavičius (1988–1995, 1999), Evaldas Vailionis (1996–1998, 2000). V. Urbanavičius yra mokslinių informacinių straipsnių apie rūmų teritorijos 1988–1993 m. tyrimus autorius (*ATL 1988 ir 1989 metais*, V., 1990, p. 160–165; *ATL 1990 ir 1991 metais*, V., 1992, t. II, p. 59–62; *ATL 1992 ir 1993 metais*, V., 1994, p. 201–205), o 1994–1995 m. bendraautorius su A. Tautavičiumi (*ATL 1994 ir 1995 metais*, V., 1996, p. 171–180). LP archeologų tyrinėtos likusios Vilniaus pilies teritorijos dalies ataskaitų tekstus ir atitinkamus mokslinius informacinius straipsnius parašė: Gintaras Abaravičius (1995, 1996), Vytautas Daugudis (1994), Algimantas Merkevičius (1995, 1996), Gintautas Rackevičius (1995–2001), V. Urbanavičius (1995, 1999).

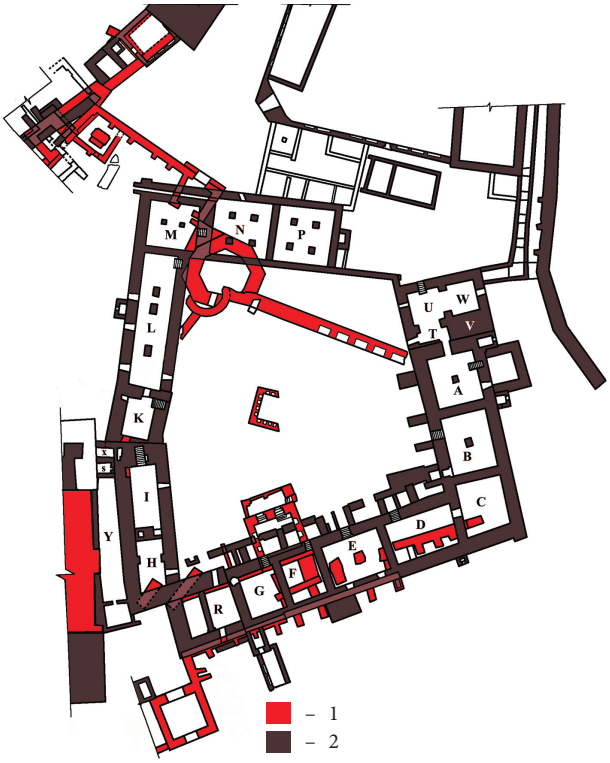

2 pav. LDK valdovų rūmų teritorijos mūrinių statinių schema: A–G, (H, I), K–M, T, U, W – rūmų rūsiai; Y – rūsys rūmų išorėje; N, P, R, V – rūmų pirmo aukšto patalpos; X, S – latrinos; 1 – XIII / XIV–XV a. statiniai; 2 – XVI–XVII a. I pusės statiniai. G. Rackevičiaus brėž. Panaudoti architektų Romano Jaručio ir Ričardo Račinsko darbo brėžiniai.

Fig. 2. A diagram of the masonry structures on the grounds of the GDL Royal Palace: A–G, (H, I), K–M, T, U, W – Palace basements; Y – a basement outside the Palace; N, P, R, V – ground floor Palace rooms; X, S – outdoor toilets; 1 – 13th/14th-century structures; 2 – structures from the 16th – first half of the 17thcentury.

1995 m. A. Tautavičius ir V. Urbanavičius suformulavo tyrimų išvadas, kurios ilgą laiką buvo nekvestionuojamos: ankstyviausias Pilies kalno PV pašlaitės apgyvendinimas – nuo V a.; ankstyviausi mūriniai statiniai – XIII a. II pusė – XIV a.; pirmasis rūmų statybos etapas – XV a. I pusė; antrasis buvo siejamas su rūmų išplėtimu ir rekonstrukcija XVI a. I pusėje (1520 (?) – 1530 m.) (rūmų rūsiai – T, U, V, W, trečiasis R ir P korpusų aukštas, P korpuso galerija, vidinio kiemo laiptinė bei P korpuso didžioji išorinė laiptinė – žr. 2 pav.); trečiasis – XVI a. pabaiga bei XVII a. pradžia, po 1610 m. gaisro. Napoleonas Kitkauskas, apibendrindamas architektūrinių tyrimų duomenis, ankstyviausius mūrinius statinius, kitaip, nei archeologai, priskyrė XIII–XIV a. I pusei. Galbūt tam turėjo įtakos V. Urbanavičiaus straipsnyje, apibendrinančiame 1990–1991 m. rūmų teritorijos tyrimus, paskelbtos mažojo aptvaro P gynybinės sienos apie 18 m ilgio sienos R atkarpos su kontraforsais liekanų radioaktyvios anglies C^{14} metodu nustatytas amžius 1250 ± 40 m. Architektūrinių tyrimų autoriaus išvados puikiai koreliuoja su publikuota medžiaga, ir net vėlesnėse publikacijose nekvestionuotu šios gynybinės sienos dalies statybos laikotarpiu. Keturių korpusų vėlyvojo renesanso rezidencijos susiformavimo laikotarpį N. Kitkauskas apibrėžė plačiai, XVI–XVII a. Jis pastebėjo, kad šio laikotarpio rūmų architektūra gana tiksliai pavaizduota XVIII a. pabaigoje Pranciškaus Smuglevičiaus sepijose. Vėliau prieita dar vienos išvados, kuri nesikeitė iki pat statybų rūmų teritorijoje pradžios – rūmų V ir Š korpusai statyti XVI a. I pusės rūmų rekonstrukcijos metu.

Pilies raidos bruožai po 2002–2009 m. tyrimų

2000 m. spalio 17 d. priėmus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymą, nuo 2002 m. pradžios Pilies kalno PV papėdės tyrimai suintensyvėjo. 2002–2009 m. teritorijoje vyko

statybos darbai, todėl moksliniai tyrimai nebuvo prioritetiniai. Archeologų praktikoje tyrimai projektuojamų požeminių komunikacijų bei patalpų vietoje vadinami gelbėjamaisiais. Dar 2001 m. skelbta, kad LDK valdovų rūmų teritorijos archeologiniai tyrimai baigti. Jau per pirmuosius, 2002 m., ištirtas apie 1800 m^2 plotas, registruota apie 25 tūkst. radinių (skaičiuota pagal parengtų ir priimtų MAK tyrimų ataskaitų radinių sąrašo įrašus, pažymėtus atskiru numeriu arba numeriu ir raide). Akademinių teritorijos tyrimų metu 1988–2001 m. ištirtas apie 7500 m^2 plotas, registruota apie 66 tūkst. radinių. Šie skaičiai iliustruoja, bet nepateisina LDK rūmų atstatymo metu, 2002–2009 m., vykusių archeologinių tyrinėjimų tempo. Nuo 2003 m. parengtos teritorijos tyrimų ataskaitos neatspindi viso tyrinėto ploto. Moksliškai pagrįstos teritorijos raidos kartoschemos ir retrospekcijos turi būti parengtos artimiausioje ateityje, deramai interpretavus pirminius tyrimų dokumentus, kurių didžioji dalis taip ir liko neparengta.

Dalį rūmų teritorijos tyrimų pirminės interpretacijos, ataskaitų tekstų, mokslinio informacinio pobūdžio straipsnių parengė ar įsipareigojo ateityje parengti archeologai Povilas Blaževičius (2006, 2007), E. Ožalas (2002–2009), G. Rackevičius (2002) (jo vardu 2002–2008 m. (2008 m. leidimas pratęstas iki 2009 m. vidurio) išduoti KVAD (nuo 2005 m. balandžio 20 d. KPD) leidimai Vilniaus pilies pastatų ir jų liekanų komplekso teritorijos (G205KP) archeologiniams tyrimams), Gintautas Striška (2003–2005), Ėrika Striškienė (2004). Likusios pilies teritorijos archeologinių tyrimų ataskaitas ir informacinio pobūdžio straipsnius paskelbė, o daugelį parengs artimiausioje ateityje: P. Blaževičius (2004–2008), Gediminas Gendrėnas (2003, 2004), D. Steponavičienė (2004, 2005), G. Striška (2003, 2007, 2008). Vilniaus pilies archeologinės medienos mėginių (2002–2009) dendrochronologinių tyrimų pirmines ataskaitas ir publikacijas parengė Rūtilė Pukienė. Didžioji šio darbo dalis bus atlikta tik ateityje, nes tyrimų metu paimtų mėginių skaičius gerokai viršijo vienos laboratorijos fizines galimybes.

Pilies kalno PV papėdės gyvenvietė. 2005 m. ištirtas rūmų vidinio kiemo P dalies plotas, čia įrengtos požeminės patalpos – muziejaus lankytojų terminalas (G. Striškos tyrimų plotas). Buvo patvirtintos ankstesnių tyrimų išvados apie ankstyviausią teritorijos apgyvendinimą nuo V a. Šioje rūmų kiemo vietoje buvęs paviršius XVI a. ir XVII a. I pusėje kelis kartus pažemintas, todėl ūkinių duobių su grublėtąja keramika įkasimo kontūrų viršus neišlikęs (1:12; 3 pav.).

Pilies kalno Š papėdės statiniai. 2003 m. Pilies kalno Š papėdėje, arsenalo kieme G. Striška pagal atskirą leidimą ištyrė 4 medinių pastatų horizontus, kuriuose rastos 9 pastatų liekanos. R. Pukienė absoliučiai datavo visų 4 lygių konstrukcinius elementus. Seniausio stulpinės konstrukcijos medinio pastato (aptvaro?) lenta pagaminta iš 1259–1260 m. kirsto medžio, o tame pačiame horizonte (?) buvusio kito pastato sienų rentiniams naudotos 1271–1272 m., o jo grindims 1287–1288 m. kirstos pušys. Pagal vėliausias pastatų konstrukcijų medienos datas, ankstyviausi Pilies kalno Š papėdės statiniai priskirti XIII a. viduriui – ketvirtajam ketvirčiui. Dviejų vėliausiųjų išlikusių medinių pastatų konstrukcijoms naudotos pušys kirstos tarp 1297 ir 1321 m. Vėliausius išlikusius Pilies kalno Š papėdės pastatus galima datuoti XIV a. pirmuoju ketvirčiu. XVI a. II pusėje šioje vietoje buvo stipriai pažemintas XIV a. II pusėje – XVI a. I pu-





3 pav. Rūmų vidinis kiemas iš R. G. Striškos 2005 m. tyrimai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 3. The Palace's inner courtyard as seen from the E. G. Striška's 2005 investigation.

4 pav. Mažojo aptvaro P vartai (M36) iš Š. E. Ožalo 2004 m. tyrimai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 4. The small yard's S gate (M36) as seen from the N. E. Ožalas's 2004 investigation.

sėje buvęs paviršius. 1566 m. nukirsti medžiai naudoti šioje vietoje statyto mūrinio pastato pamatui (1:5 pav.). Šie nauji duomenys apie ankstyviausius absoliučiai datuojamus medinius pilies pastatus, nagrinėjant atskiras radinių grupes, gali būti jungiami su ankstesnių tyrimų medžiaga. Tai duos kur kas tikslesnius ir labiau pagrįstus rezultatus.

Mažojo aptvaro įtvirtinimai. Apie ankstyviausius XIII a. vidurio – XIV a. vidurio medinius arba medžio ir žemių (?) pilies įtvirtinimus nėra nedviprasmiškai interpretuojamų archeologinių šaltinių. XIV a. suformuota Vilniaus pilies mūrinių gynybinių įtvirtinimų sistema. Jos planinė struktūra ir detalesnė raida laukia išsamesnių tyrimų.

Vilniaus pilies gynybiniai įtvirtinimai buvo su dviem aptvarais: didžiuoju – žinomu iš XVII a. vidurio – XIX a. pradžios planų, ir mažuoju (įtvirtintame papilyje), apie kurį sužinota iš 1964–2009 m. natūros tyrimų. Mažasis aptvaras atitvarine gynybine siena (mūrai M1A, M1B) buvo padalytas į R (arčiau Pilies kalno) ir V kiemus (1:6 pav.). Į aptvaro R kiemą buvo patenkama pro dvejus P (išorinius M36 ir vidinius M19, M19A) vartus, o į V – pro Š (M22). Šiuo metu jau galima pagrįstai teigti, kad mažojo aptvaro P gynybinės sienos dalis (M25) (4 pav.), matyt, ir prie jos prišlieti P vartai (M36) statyti XIV a. I pusėje (E. Ožalo 2004 m. tyrimų plotas) (5 pav.). Pagal naujausių tyrimų duomenis aišku, kad 3 iš gynybinės sienos pamatų klojiniui naudotų lentų išpjautos iš 1326–1327 m. nukirstų pušų. Tai šiuo metu seniausia nustatyta su mūro konstrukcijomis susijusi data.

5 pav. Mažojo aptvaro P gynybinės sienos kontraforsas (M25) iš Š. E. Ožalo 2004 m. tyrimai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 5. A buttress of the small yard's S defensive wall (M25) as seen from the N. E. Ožalas's 2004 investigation.

P vartų prieigose, jų vidinėje pusėje buvo 10 (?) medžiu ir 5 akmenimis grįsti grindiniai. Mediniai grindiniai preliminariai datuoti XIV–XV a., o akmeniniai – XVI–XVII a. Tik vienas, viršutinis, akmenų grindinys neabejotinai nesusijęs su P vartais, jis išgrįstas XVII a. I pusėje, Katedros šv. Kazimiero koplyčios statybos metu, iki jos pašventinimo (1623–1636 m.). Mažojo aptvaro P vartai tris šimtmečius iki jų nugriovimo XVII a. pradžioje, išliko svarbi Vilniaus pilies gynybinės sistemos jungiamoji grandis. Mažojo aptvaro įtvirtinimų viduje, P vartų prieigose buvusiai medinei konstrukcijai naudotos pušys kirstos 1312–1313 m.

Žemiau buvęs lentų paklotas siejamas su ankstyviausia žmogaus veikla šioje papilio PV pusėje. Virš įžemio po paklotu gulėjęs rąstas



nupjautas 1287–1288 m. R. Pukienė spėja, kad ir kiti du rąstai be požievio rievių kirsti XIII a. 7 deš.. Mediniai lentų grindiniai, siejami su mažojo aptvaro P vartais, buvo aukščiau 1313 m. datuotos konstrukcijos. Tai koreliuoja su mažojo aptvaro P gynybinės sienos (M25) ir išorinių P vartų (M36) statyba XIV a. I pusėje.

Archeologinių tyrimų duomenimis, Pilies kalno PV papėdėje XIII a. sluoksnio liekanos daugelyje vietų sunaikintos vėlesnių žemės darbų ir niekur neprigula prie ankstyviausiųjų mūrinių pastatų ir įtvirtinimų liekanų viršžeminės dalies (1:12 pav.). Todėl išties sunku, o remiantis tik stratigrafijos metodu, ir neįmanoma įrodinėti, kad XIII a. mūriniai pastatai ir įtvirtinimai stovėjo anksčiau, nei XIV a. sluoksniai, susiformavę šalia ar jų prieigose.

6 pav. Mažojo aptvaro Š ir V gynybinės sienos (M23 ir M26) iš ŠV. E. Ožalo 2008, 2009 m. tyrimai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 6. The small yard's N and W defensive walls (M23 and M26) as seen from the NW. E. Ožalas's 2008 and 2009 investigation.

Giliau pažvelgus į archeologinių tyrimų problematiką, nesunkiai galima pastebėti, kad nustatant sluoksnio amžių, radinių grupių analizė neprilygsta absoliučiam medinių konstrukcijų bei pavienių rąstų ar lentų datavimui. Remiantis naujausiais dendrochronologijos ir archeologijos tyrimų duomenimis, galima pagrįstai teigti, kad jau XIII a. pabaigoje buvo medžiu sutvirtintas vidinio įtvirtinimų žiedo griovio (pylimo?) šlaitas, esantis po vėliau šioje vietoje pastatytos LDK valdovų rūmų patalpos R Š siena.

Kol neparengti archeologinių tyrimų dokumentai, lieka gana platus pirminės tyrimų medžiagos interpretacijos laukas. Galima spėti, kad XIII a. pabaigoje (apie 1293 m.) čia būta medinės arba mūrinės gynybinės sienos (?). Kultūrinis sluoksnis su vėliausiais XIII a. radiniais šlaite nesusidarė. XIV a. I pusėje (apie 1323 m.) šlaitas buvo papildomai tvirtintas. Šiandien aišku, kad seniausioji mažojo aptvaro gynybinių įtvirtinimų dalis buvo plėtojama dar ir XV a. viduryje. Mažojo aptvaro P sienos R galo kontraforso (?) pamatų kons-



trukcija ir klojiniui naudotos vėliausios išpjautos lentos 1458 m. (2: C pav.).

Galima manyti, kad į V nuo P vartų pastato buvusi gynybinė siena, išlikusi po dabartinės Arkikatedros aikštės grindiniu, jau XIV a. I pusėje buvo mažojo aptvaro dalis. Nėra visiškai aiški šio aptvaro sienų konfigūracija R ir V pusėse. Galima tik spėlioti, kad gynybinės sienos susijungė ties dabartinės Arkikatedros varpinės bokštu, jo ankstyviausiąja keturkampe dalimi (1:8 pav.). Mažojo aptvaro Š vartai (M22), apskrito plano bokštas (M20A) ir gynybinės sienos (M1, M23 (Š dalis), M26) jau XIV a. I pusėje sudarė mažojo aptvaro Š įtvirtinimus (1:10, 11; 2 pav.). Naujausių tyrimų metu patikslintas lygiagrečios ankstesnei (?) gynybinei sienai (M23 (V dalis, abi sienos dalys sudaro apie 90° kampą)) antrosios, mažojo aptvaro V gynybinės sienos datavimas (1:9; 2; 6 pav.). Gynybinės sienos pamatų klojinio pušys kirstos 1328 m. (M26, R. Pukienės 2009 m. tyrimai). Čia surasti ankstesniems tyrėjams nežinomo keturkampio plano bokšto pamatai (1:9; 2 pav.) (E. Ožalo 2008–2009 m. tyrimų plotas).

Š vartai bei gynybinės sienos išliko nenugriauti iki LDK valdovų rūmų Š ir V korpuso Š dalies statybų pradžios XVI a. viduryje, apie 1552 m. Iki XVI a. vidurio mažojo aptvaro Š vartų patalpoje buvo suformuoti du medžiu ir dar du akmenimis grįsti kelio paviršiai (1:10; 2 pav.). Galbūt šių įtvirtinimų dalis išliko žemės paviršiuje iki pat XVIII a. pabaigos? Valdovų rūmų V korpuso išorėje nuo XVI a. vidurio iki pat XVIII a. pabaigos žemės paviršius pakilo labai nežymiai.

Didžiojo aptvaro įtvirtinimai. Naujausiose architektūrinių tyrimų publikacijose toliau vystoma neperspektyvi teorija apie tariamus Vilnios žemupio kairiosios vagos perkėlimus. Galima tik apgailestauti, kad iki šiol manoma Vilnią XIV a. tekėjus prie pat mažojo aptvaro P gynybinės sienos. Šiandien aišku, kad XIV–XV a. čia buvo drėgna mediniais pastatais užstatyta vieta, tačiau jokios upės vagos ir net gynybinio griovio čia nebuvo. Šiuo metu rengiami tyrimų dokumentai leido bendru pjūviu susieti mažojo ir didžiojo aptvaro įtvirtinimus, kuriame nematyti upės vagos. XVI a. pradžioje šioje šlapioje vietoje buvo įrengtas tvenkinys, sujungtas kanalu, matyt, su netoliese buvusiu malūnu (1:16; 7 pav.).



7 pav. Tvenkinio (?) pylimas prie rūmų P korpuso iš P. E. Ožalo 2003 m. tyrimai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 7. The pond (?) embankment near the Palace's S building as seen from the S. E. Ožalas's 2003 investigation.

Naujausių tyrimų, susijusių su požeminių komunikacijų tiesimu, metu tyrinėtos 4 nedidelės Vilniaus pilies papilio didžiojo aptvaro atkarpos. Didžiojo aptvaro siena juosia apie 10 ha teritoriją ir yra apie 1250 m ilgio (1 pav.). Lietaus nuotekynės trasoje atidengtas P gynybinės sienos fragmentas neabejotinai yra dviejų statybos etapų: ankstesnioji siena mūryta iš plytų, naudojant baltiškąją plytų perrišą, o vėlesnioji mūryta pastorinant buvusią sieną, naudojant riedulius ir plytų nuo-

laužas (1:13 pav.) (E. Ožalo 2004 m. tyrimų plotas). Jos išorinę pusę XIV–XVIII a. skalavo kairioji Vilnios žemupio vaga. Antroji P sienos atkarpa atkasta parke, tiesiant vandentiekio vamzdį (1:14 pav.) (E. Ožalo 2005 m. tyrimų plotas). Trečioji didžiojo aptvaro P sienos atkarpa tirta ties vėliau pastatytais Pilies vartais. Ant jos atremta XVI a. II pusėje statytų Naujųjų pilies vartų Š siena (1:23; 8 pav.) (G. Striškos 2008 m. tyrimų plotas). Ketvirtoji didžiojo aptvaro sienos V dalies atkarpa mūryta iš lauko riedulių, naudojant plytų nuolaužas, tirta tiesiant požeminių komunikacijų kolektorių (1:15; 2 pav.) (P. Blaževičiaus 2008 m. tyrimų plotas). Jos mūro konstrukcija artima P sienos vėlesniajam etapui. Didžiojo aptvaro sienos statytos XIV a. viduryje – II pusėje. Galbūt jos buvo remontuojamos arba perstatomos ir XV a. pradžioje? Vilniaus pilies papilio senieji mūriniai įtvirtinimai ir pastatai pradėti griauti XVI a. pradžios statybų metu.



8 pav. Didžiojo aptvaro P gynybinė siena ties Naujaisiais pilies vartais iš Š. G. Striškos 2007 m. tyrimai. M. Kaminsko nuotr.

Fig. 8. The large yard's S defensive wall near the New Castle Gate as seen from the N. G. Striška's 2007 investigation.

Katedra. 2003–2004 m. tyrinėta Šv. Stanislovo katedros Kapitulos kripta (1:3 pav.) (G. Gendrėno 2003, 2004 m. tyrimų plotas). Didžioji kultūrinio sluoksnio dalis susidarė XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje, ir siejama su kriptos statyba. Ankstyviausieji sluoksniai liko preliminariai nedatuoti. Kriptos P dalyje tirtas nedidelis pirmosios katedros apsidos (?) mūro fragmentas. Artimiausioje ateityje parengus tyrimų ataskaitą, šių tyrimų duomenys papildys ankstesnių katedros tyrimų duomenis.

Pilies vartai ir tribunolo pastatas. Pilies vartų archeologiniai tyrimai yra pirmieji po jų nugriovimo 1836–1837 m. žiemą. Planuota pažymėti vartų kontūrus naujame Katedros aikštės grindinyje. Dėl taikomojo tyrimų pobūdžio Pilies vartų bokštas nebuvo visiškai ištirtas, norint išsaugoti vėliau šioje vietoje susiformavusius sluoksnius. Preliminariai galima manyti, kad vartų bokštas šioje vietoje buvo pastatytas XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje (iki 1503 m.).

XVI a. 7 deš. nugriautas Pilies vartų bokštas ir pradėti statyti Naujieji pilies vartai (1:23; 9 pav.) (G. Striškos 2007–2008 m. tyrimų plotas). Naujųjų vartų pastatui naudoto pamatų klojinio lentos išpjautos iš 1565–1566 m. pavasarį kirstų pušų. Tuo pat metu ties vartais statytas ir tiltas per Vilnią. Antras šioje vietoje išlikęs tiltas statytas ant senojo tilto polių. Jo konstrukcijoms panaudota mediena iš 1583–1585 m. kirstų pušų. Naujųjų pilies vartų ir tilto statyba neabejotinai susijusi su LDK val-



9 pav. Pilies vartų bokštas, Naujieji pilies vartai ir LDK tribunolo pastato R dalis iš Š. G. Striškos 2007 m. tyrimai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 9. The castle gate tower, the New Castle Gate, and the E part of the GDL tribunal building as seen from the N. G. Striška's 2007 investigation.

dovų rūmų P korpuso vartais. Naujieji pilies vartai ir rūmų P vartai sudaro vieną ašį (1:23; 2:R pav.).

Iki XVI a. 9 deš. pradžios LDK aukščiausiojo apeliacinio teismo instancija buvo valdovo žinioje. 1581 m. Steponas Batoras ją perdavė bajorams, įsteigdamas LDK Vyriausiąjį tribunolą. XVII a. pradžioje LDK aukščiausiasis teismas turėjo pasistatydinęs savo rūmus (1:24 pav.). Pirmą kartą pastatas aprašomas gerai žinomame Vilniaus vaivadijos ekonomijos 1622 m. inventoriuje. Tribunolo rūmų pastatas buvo priglaustas prie papilio didžiojo aptvaro P gynybinės sienos. Naujausių tyrimų metu buvo atidengtas tik nedidelis pirmo aukšto patalpos grindų iš keraminių plytelių fragmentas.

Radvilų rūmai – LDK valdovų rūmų tarnybinis kiemas. 2002 m., gretinant su rašytinių šaltinių duomenimis, klaidingai manyta, kad XVI a. viduryje, XVI a. 5 deš. (apie 1544 m.) į Š nuo didžiojo kunigaikščio rezidencijos buvo atitverta nemaža teritorija – Mikalojaus Radvilos Rudojo kiemas, ilgainiui perėjęs valdovo žinion. Pagal naujausius dendrochronologinių tyrimų duomenis, galima pagrįstai teigti, kad kiemas atitvertas XVI a. 2 deš. (apie 1514, 1515 m.), anksčiau, nei pastatyta M. Radvilos Rudojo rezidencija prie Pilies kalno (10 pav.). Galima pagrįstai manyti, kad M. Radvila tik plėtojo iš tėvo Jurgio Radvilos 1541 m. paveldėtą valdą (1:18 pav.). Ilgainiui kiemo, o matyt, ir Radvilų rezidencijos paskirtis keitėsi. Jau XVIII a. pabaigos M. Markovičiaus plane kiemas vadinamas Karališkuoju.

Naujausių tarnybinio kiemo pastato, vadinamojo Antrąja oficina, tyrimų metu nusta-



10 pav. Medinės pamatų konstrukcijos, Radvilų kiemo atitvarinė siena iš R. D. Steponavičienės ir P. Blaževičiaus 2005 m. tyrimai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 10. Wooden foundation structures and the separating wall of the Radvilai palace yard as seen from the E. D. Steponavičienė's and P. Blaževičius's 2005 investigation.

tyta jo funkcinė paskirtis 1664–1666 m. – monetų kalykla (1:17; 11 pav.) (E. Blaževičiaus, D. Steponavičienės 2004–2005 m. tyrimų plotas).

LDK valdovų rūmai. 2002 m. R ir P korpuso išorėje buvo atidengti nemaži plotai (E. Ožalo 2002 m. tyrimų plotas). Spėta, kad XIV a. pabaigos – XV a. pradžios kelias ir mediniai pastatai suorientuoti su šioje vietoje neišlikusia mažojo aptvaro P gynybine siena ar pastatu. Mediniai kelio grindiniai ir kultūrinis sluoksnis jau tuomet tiksliai datuoti pagal Jogailos, Vytauto ir Kazimiero denarus. Šie grindiniai ir pastatai ties ankstyviausios rūmų dalies rūsiu C perkasti rūmų pamatų duobės, todėl rūmai negalėjo būti pastatyti XV a. I pusėje, kaip buvo manoma anksčiau (2:C; 12 pav.). Preliminarios išvados paskatino populiarinti spėlionėmis grįstą Vlado Drėmos teoriją apie Aleksandro rūmų statybą Pilies kalno PV papėdėje XV a. pabaigoje. N. Kitkauskas praplėtė, bet nenutolo nuo V. Drėmos tezės. Jo manymu, L raidės plano rūmai statyti Aleksandro (1492–1506) valdymo metais – XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje. Ilgą laiką rūmų liekanų tyrėjai bandė įrodinėti, iškraipydami Giovanni Andrea Valentini laiško duomenis apie rūmų statybą, kad 1530 m. rūmai buvo ne ką tik pastatyti, o perstatyti. Per ilgamečius rūmų teritorijos tyrimus nepavyko surinkti jokių šią lakonišką žinutę paneigiančių naujų duomenų, leidžiančių teigti, kad XVI a. pradžioje Pilies kalno PV papėdėje buvę rūmai būtų perstatyti, o ne pastatyti. Ne vienerius metus rūmų teritoriją tiriantis archeologas E. Ožalas atkreipė dėmesį, kad žemiau ankstyviausios rūmų dalies (rūsiai A–G, 3 aukštų patalpos virš R korpuso rūsių ir 2 aukštų patalpos virš P korpuso rūsių), P korpuso rūsio F grindų 1992 m. buvo rastos XVI a. pradžioje kaldintos Aleksandro monetos – pusgrašis (?) ir keli denarai (2:F pav.). Nepaisydami tokios gana aiškios ir gerai datuojamos tyrimų medžiagos, archeologai, rašydami tyrimų išvadas, teigė, kad rūmai statyti XV a. I pusėje. Apibendrinus XVI a. pradžios numizmatinius radinius, buvo suabejota pirminėmis išvadomis, o rūmų statybos pradžia nukelta į XVI a. 2 deš. (Remecas E., Aleksandro Jogailaičio monetų radiniai – Vilniaus Žemutinės pilies raidos atspindys. Finds of Alexander Jagiellon's Coins: Reflection of the Development of the Vilnius

Lower Castle, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro kultūra. Culture of the court of the Grand duke of Lithuania, Alexander Jagiellon. Tezės. Summary,* Vilnius, 2006 m. lapkričio 9–10 d. Vilnius, 9–10 November 2006, p. 29–31, p. 30).

Rūmų statybos metu P korpuso išorėje buvo įrengtas tvenkinys (7 pav.), kurio pylimo sutvirtinimo konstrukcijai naudotos pušys, kirstos 1509–1510 m. žiemą (E. Ožalo 2003 m. tyrimų plotas). Logiška, kad tvenkinys įrengtas prieš rūmų pastato statybos pradžią, norint nusausinti drėgną Vilnios žemupio vietą.

Lietuvoje dar nėra sudaryta juodalksnio medienos kalendoriškai datuota skalė, kuri leistų absoliučiai datuoti medines konstrukcijas. Juodalksnio pamatų konstrukcijos naudotos ankstyviausios LDK valdovų rezidencijos dalies (C ir D rūsiai) ir jos Š priestato (T, U, W rūsiai) rūsių statybai (13–14 pav.). Jų santykinis amžius 0–30 metų. R korpuso Š priestato pamatų klojinio lenta išpjauta iš 1543 m. nukirstos pušies. Naudojant absoliučią ir santykinę pušies ir juodalksnio chronologiją ir atlikus paprastą aritmetinį veiksmą (1543–30=1513), gaunama apytikrė seniausios LDK valdovų rūmų dalies statybos pradžios data – apie 1513 m. Ji atitinka ir numizmatinių šaltinių analizės laiką – XVI a. 2 deš.

R korpuso Š priestatas sudaro vienalaikį statinių kompleksą su Pilies kalno V atramine siena, keturiais jos arkbutanais bei koridoriumi. Archeologinių tyrimų metu nustatytas jos statybos laikas – XVI a. vidurys (G. Rackevičiaus 1998 m. tyrimų plotas). Atraminės sienos statybos laikas (1544–1548 m.) patvirtinamas ir rašytinių šaltinių duomenimis (B. R. Vitkauskienės 2002–2004 m. neskelbti tyrimai). Seniausio į LDK valdovų rūmus atvesto vandentiekio vamzdžiai pagaminti iš



11 pav. Monetų ruošiniai. XVII a. 7 deš. V. Abramausko nuotr.

Fig. 11. Coin flans. 1660s.



12 pav. Kelio grindinio ir pastatų liekanos rūmų C rūsio išorėje iš PR. E. Ožalo 2002 m. tyrimai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 12. The remains of road paving and buildings outside the Palace's C basement as seen from the SE. E. Ožalas's 2002 investigation.



13 pav. Medinės pamatų konstrukcijos, rūmų C rūsys iš P. E. Ožalo 2006 m. tyrimai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 13. Wooden foundation structures and the Palace's C basement as seen from the S. E. Ožalas's 2006 investigation.



14 pav. Medinės pamatų konstrukcijos, rūmų W rūsys iš V. P. Blaževičiaus 2006 m. tyrimai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 14. Wooden foundation structures and the Palace's W basement as seen from the W. P. Blaževičius's 2006 investigation.

1529 m. kirstų pušų (15 pav.). Galima manyti, kad 1529 m. mažojo Žygimanto Augusto pakėlimo Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu iškilmėms Senųjų (taip vadintų jau XVI a. viduryje) rūmų statyba buvo baigta.

Apie XVI a. pradžios statybas, be kelių trumpų žinučių, neturime rašytinių šaltinių duomenų, o XVI a. vidurio statybas Vilniaus pilyje atspindi Žygimanto Augusto dvaro 1543–1548 m. sąskaitos. Po 1546 m. ir iki 1548 m. tebeatsiskaitoma už dviaukščių Žygimanto Augusto rūmų – *Domus nova* prie Vilnios priešais Šv. Onos bažnyčią (1:19 pav.) statybas. B. R. Vitkauskienė naujuosius rūmus sieja su dabartinio Lietuvos nacionalinio muziejaus pastato Š dalimi (1:20 pav.). Matyt, tuomet (1547 m.) ir buvo nugriautas didžiojo aptvaro V gynybinės sienos keturkampio plano bokštas (1:21 pav.). Kartu pradėtas statyti naujas bokštas, tuomet vadintas Žibintu, vėliau Tvardovskio bokštu (1:22 pav.). XVI a. 5 deš. senųjų LDK valdovų rūmų – *Aula Regia antiqua* R korpusui pradėtas statyti Š priestatas (2:T, U, V, W pav.). 1544–1548 m. pastačius Pilies kalno V atraminę sieną, jis su Naujausiais rūmais sujungtas koridoriumi (1:20 pav.). Tuomet, 1544 m., statyti ir M. Radvilos Rudojo rūmai prie Pilies kalno, nors tiksli jų statybos pradžios data iš šaltinių nėra žinoma.

Išlikusios Žygimanto Augusto dvaro sąskaitos (1543–1572) neatskleidžia statybų mastų Vilniaus pilyje po 1548 m. – Žygimanto Senojo mirties. Jas istorikai kol kas mažai tyrinėjo.

XVI a. viduryje ir trečiajame ketvirtyje plečiant senuosius XVI a. pradžioje pastatytus LDK valdovų rūmus, liko dalis mažojo aptvaro P gynybinių įtvirtinimų (1:7 pav.). Buvo statoma rūmų V korpuso Š dalis ir Š korpusas (2:L, M, N, P pav.). Rūmų Š ir V korpuso rūsių pertvarinė siena (tarp rūsių L ir M) taip pat dvi rūsio L sienos pastatytos ant medinių konstrukcijų, kurių poliai išpjauti iš 1552–1553 m. nukirstų pušų (2:L, M; 16 pav.) (E. Ožalo 2004 m. tyrimų plotas).

Pirmaisiais LDK valdovų rūmų projekto įgyvendinimo metais tyrinėti dar 2 nedideli plotai vidiniame rūmų kieme (D. Steponavičienės 2001 m. tyrimų plotas, G. Striškos 2002 m. tyrimų plotas). Vėliau patikslinta kiemo laiptinės statybos pradžia – 1552 m. (2 pav.) (R. Pukienės 2005 m. tyrimai). Akademinių tyrimų metu manyta, kad kiemo laiptinė ir arkinės konstrukcijos galerijos pamatas statytas XVI a. I pusėje. Naujausi archeologiniai tyrimai nesuteikė tikslesnių duomenų apie galerijų pamato datavimą, aišku, kad jis buvo sumūrytas pastačius kiemo laiptinę XVI a. II pusėje – XVII a. I pusėje. Kol kas galima tik spėlioti, kad tik tuomet Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto statyti rūmai sujungti į vientisą keturių korpusų su uždaru kiemu pastatą ir P bei V vartais, kokį matome XVII a. vidurio – XVIII a. kartografiniuose šaltiniuose.

Rūmų architektūrinių tyrimų pionierius Napoleonas Kitkauskas naujausiame 2006 m. tarptautinės konferencijos pranešime, be nuorodų į nepaskelbtus ir tuomet dar ne iki galo dokumentuotus 2004 m. Eglės Montvilaitės, E. Ožalo ir R. Pukienės tyrimus, jau konstatavo – visi rūmų korpusai buvo pastatyti iki XVI a. vidurio (Kitkauskas N., (Vilnius / Lietuva / Vilnius Lithuania), Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų Architektūros retrospektyvinis vaizdas pagal tyrimų duomenis / A Retrospective Architectural View of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania in Vilnius' Lower Castle Based on Research Data, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste / The Palace of the Grand dukes of Lithuania and its restoration within the context of the European experience,* Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga, Vilnius, 2006 m. spalio 11–12 d., sudarytojai / Compiled by Vydas Dolinskas, Daiva Steponavičienė, recenzentai / reviewd by Liudas Glemža, Vytautas Urbanavičius, Vilnius, 2009, str. p. 20–42, p. 22, pav. 4). Kyla retorinis klausimas – gal pasikeitė V ir Š rūmų korpusų statyboje naudotų plytų matmenys ar buvo patikslinti jų ankstesnieji matavimai? Antai tik pažvelgus į vadinamąjį J. G. M. Fiurstenhofo planą matyti, kad į rūmų kiemą buvo patenkama pro dvejus vartus. Keletą metų propaguojamas teiginys, kad į rūmų kiemą iš P pusės buvo patenkama pro pakeliamąjį tiltą, neturi mokslinio pagrindo. XVI a. II pusės kelio grindinio nebuvimą šioje vietoje galima paaiškinti buvusio paviršiaus nežymiu pažeminimu ar pergrindimu ties ta pačia altitude XVII a. I pusėje. Tai apsunkino ir pirminę archeologinių tyrimų interpretaciją. Remiantis 2004–2006 m. tyrimų duomenimis, šį grindinį galima susieti bendru pjūviu su katedros Šv. Kazimiero koplyčia, dėl kurios statybos XVII a. I pusėje nekyla abejonių. Kaip parodė naujausi istoriniai tyrimai, šiandien pagrįstai galima teigti, kad koplyčios statyba prasidėjo 1624 m. kovą (B. R.Vitkauskienės 2002–2004 m. tyrimai). Matyt, tik tuomet



15 pav. Rūmų vandentiekio vamzdis prie rūmų P korpuso iš V. E. Ožalo 2006 m. tyrimai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 15. A Palace water supply pipe near the Palace's S building as seen from the W. E. Ožalas's 2006 investigation.



16 pav. Medinės pamatų konstrukcijos, rūmų M rūsys iš Š. E. Ožalo 2004 m. tyrimų. V. Abramausko nuotr.

Fig. 16. Wooden foundation structures and the Palace's M basement as seen from the N. E. Ožalas's 2004 investigation.



17 pav. Pirmosios lietuviškos monetos. Jogailos, Vytauto ir Kazimiero denarai. V. Abramausko nuotr.

Fig. 17. The first Lithuanian coins. Jogaila, Vytautas, and Casimir pennies.

buvo įrengta LDK valdovų rūmų P korpuso jungtis su katedros P nava, iš kurios galerijos buvo patenkama ir į balkoną virš Šv. Kazimiero koplyčios durų.

Dėl XVIII a. plane žymimų rūmų V korpuso vartų statybos laiko būta nemažai neaiškumų. Naujausių tyrimų metu pavyko atidengti nemažą šio grindinio dalį, kuri aiškiai priglunda prie rūmų V korpuso sienos. Jo datavimas pakankamai aiškus – XVII a. Dar ir XVIII a. grindinys buvo prižiūrimas (E. Ožalo 2008 m. tyrimų plotas). Po 1610 m. gaisro rūmai buvo atstatomi, rekonstruojami, o gal ir plečiami. Šv. Kazimiero koplyčios ir kitokie (matyt, rūmų rekonstrukcijos) statybos darbai baigti 1631 m. pabaigoje. Taigi galima teigti, kad tai, ką matome XVIII a. pabaigos ikonografiniuose šaltiniuose, yra ne kas kita, o pilininko Petro Nonharto, architekto Vilhelmo Pohlio ir jų bendradarbių kūrinio griuvėsiai.

Pilies kalno PV papėdės teritorijos raida po 1655–1661 m. „tvano“ laukia išsamesnių istorikų tyrinėjimų. Apie XVII a. II pusės – XXI a. pradžios teritorijos raidą yra išlikę nepalyginamai daugiau rašytinių, kartografinių bei ikonografinių šaltinių. Archeologijos duomenys čia turėtų būti tik papildantys, bet neretai tebėra vieninteliai.

Rengiant rūmų liekanų istorinę kartogramą, manyta, kad rūmų Š korpuso Š priestatas statytas XVII a. (2 pav.) (N. Kitkausko 2009 m. publikacijos). Priestato vidaus patalpų tyrimų metu jo statybos laikais nebuvo patikslintas. Visgi atidžiau nagrinėjant Š korpuso Š priestato tyrimų medžiagą, kyla rimtų abejonių dėl jo pastatymo XVII a. I pusėje. Tyrimų metu surastos krosnių liekanos, kurių molyje rastas Karolio X Gustavo Rygos miesto šilingo falsifikatas su nemokšiško pinigų klastotojo rankų darbo 1661 m. kaldinimo data ir Karolio XI 1661 m. Rygos šilingas. Šalia jų asloje su degėsių pėdsakais rasti 1664 ir 1665 m. kaldinti Jono Kazimiero šilingai (E. Ožalo 2001 m. ty-



0 20 cm

18 pav. Gotikiniai kokliai. XV a. vidurys. V. Abramausko nuotr.

Fig. 18. Gothic stove tiles. Mid-15th century.



0 10 cm

19 pav. Vėlyvosios gotikos ir ankstyvojo renesanso kokliai. XV a. pabaiga ir XVI a. I ketvirtis. V. Abramausko nuotr.

Fig. 19. Late Gothic and early Renaissance stove tiles. Late 15th century – first quarter of the 16th century.

rimų plotas). Šios krosnys priskirtinos XVII a. II pusės mediniams pastatams, kurie buvo sunaikinti statant Š korpuso Š priestatą. Deramai interpretavus tyrimų medžiagą, rūmų Š korpuso Š priestato pastatymo laikas yra XVII a. pabaiga – XVIII a. pradžia.

Radinių chronologijos korekcijos. Paskelbus rūmų Š korpuso prieigų (G. Rackevičiaus 2002 m. tyrimų plotas) tyrimų metu rastą XIV a. pabaigos lobį, buvo išspręsta sena istoriografinė problema dėl pirmųjų lietuviškų monetų datavimo (17 pav.). Jos priskiriamos Jogailai, patvirtinant ankstesnę Ryszardo Kiersnowskio hipotezę (E. Remeco 2002 m. tyrimai).

2006 m. tyrimų metu surastas vienas didžiausių regione gotikinių koklių radinys. Ankstesnėje literatūroje tokie kokliai buvo datuojami XV a. I puse (1419–1430 m.?) (Katalynas K., Gotikos epochos krosnys Vilniaus žemutinėje pilyje, *Kultūros barai*, 1989, nr. 1, p. 56–59; Katalynas K., Vilniaus koklių ornamentų prototipai, *Mokslas ir Lietuva,* 1991, nr. 4, p. 101–108). Kol kas pagal vieną tiksliai vienam asmeniui, Gniezno arkivyskupui Vincentui Kotui (1437–1448), priskiriamą herbą, vaizduojamą koklyje, galima manyti, kad jis buvo pagamintas XV a. viduryje (18 pav.) (Janiak T., *Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźne. Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźne,* Gniezno, 2003, s. 79, il. 120). Gotikinės koklinės krosnys buvo nebetinkamos naudoti ir sugriautos XVI a. pirmaisiais dešimtmečiais (Ožalas E., Montvilaitė E., Rasti valdovų rūmų



20 pav. Renesansiniai kokliai. XVI a. II ketvirtis. V. Abramausko nuotr.

Fig. 20. Renaissance stove tiles. Second quarter of the 16th century.

gotikinės krosnies kokliai, *Literatūra ir menas*, 2006 10 06, nr. 3112, p. 2). Tai susiję su Valdovų rūmų statybos pradžia.

Teritorijos į Š nuo LDK valdovų rūmų tyrimų metu surasti vėlyvosios gotikos ir ankstyvojo renesanso koklių liekanos (19 pav.). Tokie kokliai randami XVI a. vidurio – 3 ketvirčio sluoksniuose ir siejami su Radvilų valda, buvusia į Š nuo Valdovų rezidencijos. Ankstyvojo renesanso koklio analogija žinoma iš Vilniaus vyskupo rezidencijos teritorijos tyrimų. Vengrijoje panašūs kokliai su jaunuolio portretu datuojami XV a. pabaiga, Lenkijoje – XVI a. pirmuoju ketvirčiu.

Naujai interpretavus seniai žinomus ir naujus duomenis apie ankstyviausios rūmų dalies statybos pradžią, galima patikslinti renesansinių koklių datavimą XVI a. antruoju ketvirčiu (20 pav.). Pirmosios renesansinės krosnys rūmuose pastatytos iki 1529 m. Ankstesnėje literatūroje buvo teigiama, kad tokie kokliai gaminti XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, o iš tokių koklių statytos krosnys sunaikintos XVI a. 4 deš. (Kuncevičius A., Renesanso epochos krosnys Vilniaus Žemutinėje pilyje, *Kultūros barai,* 1991, nr. 2, p. 65–67; Kuncevičius A., Kokliai su herbais ir figūrinėmis kompozicijomis, *Kultūros barai,* 1991, nr. 10, p. 71–74; Kuncevičius A., Die Kacheln aus dem Palast der Großfürsten in Vilnius, *Archäologische Schätze aus Litauen. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung,* Duisburg, 1993, S. 71–134). Dar iš 1989 ir 1990 m. tyrimų žinoma E rūsio medžiaga buvo nekorektiškai interpretuojama. Vėliausias žemesnio sluoksnio po renesansiniais kokliais radinys datuojamas XVII a. 3 deš. Galima manyti, kad gerai pažįstamas koklių rinkinys yra XVI a. antrojo ketvirčio ir vidurio krosnių liekanos, kurios buvo išgriautos po 1610 m. gaisro, iš koklių suformuojant hidroizoliacinį sluoksnį.

2002–2009 m. tyrimų preliminarios išvados. Nežiūrint didelių tyrimų tempų, pavyko prieiti kelių naujų arba patikslinančių senesniąsias tarpinių išvadų: 1 – ankstyviausi mūriniai pastatai ir mažojo aptvaro gynybiniai įtvirtinimai: XIV a. I pusė (XIII a. pabaiga?); 2 – rezidencijos statybos tarpsnis: XVI a. 2 ir 3 deš. (apie 1511–1529 m.); 3 – antrasis plėtros tarpsnis: XVI a. 5 deš. (apie 1544–1548 m.); 4 – trečiasis plėtros tarpsnis: XVI a. 6 ir 7 (?) deš. (apie 1552–1565 m.); 5 – rekonstrukcija (arba plėtra?) XVII a. 2 ir 3 deš. (apie

1610–1627 m.). Galutinės išvados priklausys nuo išsamiai dokumentuotos tyrimų medžiagos interpretacijos. Kaip jau parodė ilgamečio rūmų architektūros tyrėjo N. Kitkausko naujausios publikacijos, įvairių tyrimų metodais gaunamos išvados dar nepakankamai dera tarpusavyje. Skirtingais tyrimų metodais gautų rezultatų suderinamumas – siekiamybė.

2005 m. Vilniaus universitete sėkmingai apginta D. Steponavičienės disertacija „Lietuvos valdovo Vilniaus dvaro prabanga archeologijos duomenimis (XIII a. – XVI a. pradžia).“, o 2010 m. Klaipėdos universitete – P. Blaževičiaus disertacija „Žaislai ir žaidimai Lietuvoje XIII–XVII amžiais remiantis archeologijos duomenimis“. Pauliaus Bugio, Irenos Kaminskaitės, Ė. Striškienės, G. Striškos doktorantūros studijos tęsiasi. Tikiuosi, kad artimiausioje ateityje šios studijos sudarys rimtą pagrindą ilgamečius teritorijos tyrimus apibendrinančiam darbui.

The investigation of the grounds of Vilnius Castle during 2002–2009

The grounds of the GDL Royal Palace are at the SW foot of Castle Hill between Castle Hill and the Cathedral (Fig. 1). The 1988–2001 investigations can be called academic since the scientific investigation of the grounds was a priority at that time with no construction work taking place in the area. In 1995 the preliminary investigation results were formulated: 1 – the earliest inhabitation of the SW slope of Castle Hill had started in the 5th century; 2 – the earliest masonry structures were from the second half of the 13th–14th century; 3 – the first stage in the construction of the Palace occurred in the first half of the 15th century; 4 – the second stage was connected with the expansion and reconstruction of the Palace in the first half of the 16th century (1520(?)–1530) (Palace basements T, U, V, W, the second floor of the E and S buildings, the gallery of the S building, the inner courtyard's stairwell, and the S building's large external stairwell (Figs. 2–3)); and 5 – the third stage occurred in the late 16th century and early 17th century. The period from the 1610 fire to the beginning of the palace's recreation in 2002 remained unquestioned. After the realisation of the Palace recreation project began in 2002, the investigation of the SW foot of Castle Hill intensified. During 2002–2009, construction work occurred in this area and therefore scientific investigation was not a priority. In 2002 about one third of the investigation consisted of material documented during the academic investigation. The reports prepared since 2003 on the investigation of the Palace grounds do not reflect the entire investigated area.

Despite the fast pace of the investigation, several new conclusions or conclusions correcting older intermediate conclusions have been made: 1 – the earliest masonry buildings and defensive fortifications of the small yard date to the first half of the 14th century (late 13th century?) (Figs. 4–6); 2 – the construction stage of the GDL royal residence occurred in the second and third decades of the 16th century (c. 1511–1529) (Figs. 7–9); 3 – the second expansion stage occurred in the fifth decade of the 16th century (c. 1544–1548); 4 – the third expansion stage was in the sixth and seventh (?) decades of the 16th century (c. 1552–1565); and 5 – its reconstruction (or expansion?) took place in the second and third decades of the 17th century (c. 1610–1627) (Figs. 10–20).

The final conclusions will depend on the interpretation of the fully documented inves-

tigation material. As has already been shown, the conclusions of the latest publication by N. Kitkauskas, who has long investigated the palace's architecture, have been obtained using different investigation methods and still do not sufficiently agree with the rest. The harmonisation of the results obtained using different investigation methods still needs to be pursued.

Saulius Sarcevičius

Tyrimai Vilniuje, Kalnų parko teritorijoje esančiame Stalo kalne

2009 m. VPVKR buvo atliekami geologiniai tyrimai, o kartu su jais buvo vykdomi archeologijos žvalgymai vadinamajame Stalo kalne, jo atragiuose bei gretutinėse teritorijose. Stalo kalno tyrimus sąlygojo 2008 m. tyrimų, vykdytų VPVKR priklausančiame Dainų slėnyje, rezultatai. Sprendžiant kultūrinio sluoksnio intensyvumo bei paplitimo, reljefo pokyčio klausimus, Dainų slėnio teritorijoje buvo pasirinktas kompleksinis tyrimų būdas, kuris, kaip parodė gauti rezultatai, visiškai pasiteisino. Be archeologo, į tyrimą buvo įtraukti geologai bei geofizikai. Kompleksinių tyrimų metu gauta medžiaga leido geologinius, geofizinius bei archeologinius duomenis sujungti į vieną visumą. Tai leido išryškinti įspūdingus Dainų slėnio pirminio reljefo pakitimus, nustatyti šių pokyčių pagrindinius „taškus" bei jų įtaką Kreivosios pilies gynybinei sistemai, hipotetiškai įsivaizduoti Dainų slėnyje Kreivosios pilies laikotarpiu buvusį užstatymą.

Kompleksinis tyrimų metodas bei jų metu sukaupta patirtis buvo panaudota tyrinėjant Stalo kalną. Pagrindinė jų užduotis – išryškinti pirminio reljefo formas, jų kaitą istorijos bėgyje, nustatyti kultūrinio sluoksnio intensyvumą. Tyrimų pradžioje Stalo kalną, jo aikštelę georaradu „nuskenavo" geofizikai (vadovas Dainius Michelevičius). Georadaro veikimo principas paremtas elektromagnetinių bangų atspindžiu – siųstuvu siunčiama elektromagnetinė banga, kuri sklinda gruntu ir yra atspindima nuo ribų, pasižyminčių skirtingomis elektrinėmis savybėmis.

Geofizinių tyrimų metu sudarytas Stalo kalno paleopaviršiaus reljefo žemėlapis (1 pav.). Jis rodo, kad Stalo kalno P dalyje yra buvusi taisyklingo stačiakampio formos aikštelė – aukštuma. Aikštelės kraštinės siekia atitinkamai apie 30 ir 50 m. Stalo kalno Š dalyje taip pat stebimi paviršiaus iškilimai – aikštelių kontūrai, tačiau šioje vietoje paleopaviršiaus atspindžio intensyvumas kur kas silpnesnis ir trūkinėjantis, todėl jo kartografavimo patikimumas kur kas mažesnis. Tiek P, tiek Š aikštelės yra su ryškiais šlaitais.

Stalo kalno Š bei P dalyse geofizikų išskirtas aukštumas centrinėje dalyje skyrė iki 30 m pločio, 3 m gylio griova, nusidriekusi PR–ŠV kryptimi. Tikėtina, kad aikšteles skirianti griova toliau tęsiasi ŠV kryptimi ir jungiasi su šiuo metu matoma griova, vingiuota linija besileidžiančia link Dainų slėnyje esančios estrados. Dar vienos griovos, nusidriekusios P–Š kryptimi, kontūrai išryškėjo Stalo kalno Š dalyje, prie pat kalno krašto.

Geofizikiniai Stalo kalno tyrimų duomenys daugiausia nulėmė geologinių gręžinių išdėstymą (1 pav.). 35 gręžinių vietas nurodė geofizikai. Gręžiniais norėta išsiaiškinti išskirtų anomalijų (P bei Š aukštumų, griovų) geologinę sandarą, jų susidarymo pobūdį.

Geologiniai tyrimai (vadovas Antanas